

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

KIRGIZ DESTANCILARINDA VE DESTANLARINDA RÜYA MOTİFİ

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ¹

Giriş

Uyku sırasında zihinde canlanan hayal ve düşüncelere “rüya” / “düş” adı verilir. Dîvânü Lügâti't- Türk'te “tüş” sözüyle karşılanan rüya yerine Başkurt ve Tatar Türkçelerinde “Töş”, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde “Tüş”, Kazak Türkçesinde “Tüs”, Türkmen Türkçesinde “Düyş”, Uygur Türkçesinde “Çuş”, Azerbaycan Türkçesinde ise “röya” sözü kullanılır.

“Rüyalar tanrıların dilidir ve anlam ve mecaz açısından zengin bu dil, bizi uykudan yaşama uyandırmaya yöneliktir.” diyen Holbeche'ye göre *“Rüyalar bir köprüdür, bir iletişimdir, ruhtan gelen bir mektuptur; güç, bilgi, yaratıcılık ve sağlık kaynağıdır.”*² (1994: 34). Aristoteles'e göre rüyalar duyu organlarındaki duyu kalıntılarına dayanır (Sevim 2000: 50). Bastırılmış duygular ve bilinçaltı uykusu sırasında açığa çıkar. Analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung'a göre rüya, ruhun derinliklerinde var olanların ruha açtıkları küçük ve gizli birer kapıdır (Çelepi 2017: 21).

Rüyalar ve psikoloji arasında sıkı bir ilişki bulunduğu görüşü genel kabul görmektedir. *“Psikoloji bilinçaltına, bilinçdışına, irrasyonel sahaya, parapsikoloji sahasına ve ruhun ötesine nüfuz ed(er)”* (Sevim 2000: 53). Anlatıların kaynağı olan mitoslarda toplum psikolojisinden yansımalar rastlanır. Çünkü Freud'a göre mitos bir “kitle rüyası”dır. Bu da *“dış dünyaya yansımış bir psikolojiden başka bir şey değildir”* (Sevim 2000: 53). Ruhun bedenden ayrılarak gerçekleştiği

1 Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi Öğretim Üyesi (bayramdurbilmez@gmail.com) KAYSERİ

2 Aynı yazara göre *“Rüyalar bir denge noktasıdır, duygularımızın barometresi, ruhlarımızın elçisidir. Rüyalar, uyanık olduğumuzda bilincinde olamayabileceğimiz fırsatları önümüze çıkarırlar. Bir rüya, saklı olan ya da pek belirsiz hissedilen bir şeyi gerçekleştiren bir kehanet gibidir.”* (Holbeche 1994: 188).

gizemli bir yolculuk olan rüya sırasında, “gizli derinliklere dalma” söz konusu olmaktadır. Ruh, bu yolculuk sırasında “gömülü kişilik”le karşılaşır (Holbeche 1994: 59-68). “(R)üyalar, görüntüler ve sanırlar bir büyüme, bilgelik, güç ve yenilenme kaynağı” olarak da kabul edilir (Holbeche 1994: 128).

Kureyşi tarafından “keramet” olarak nitelendirilen rüya, ruh yolculuğunun bir yansıması gibidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre, doğru rüyalar ve yalancı rüyalar vardır. Yalancı rüyalar insanları psikolojik olarak rahatlatırken, doğru rüyalarda geçmişin uyarıcılığı ve geleceğin müjdesi insana malum olur. Uyuyan insanın ruhu ulvi âleme yükselerek rahatlar ve bu rahatlama sonucu doğru rüyalar görülür. Hayal gücü ve tasarlama yeteneği rüyalarda belirgindir (Çelepi 2017: 9-11). Demek ki, hayalgücü ve rüya birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişkinin kaynağı ise bilinçaltıdır. “Hayalgücü bilinçle bilinçaltı arasındaki kanaldır; görünmeyen bilgiyi öğrenebilmemiz ve anlayabilmemiz için görüntülere dönüştürür. Bilinçaltı gündüzün varlığını insanın ruhsal durumu, duyguları, sezgileri ve fantezileri olarak gösterir. Geceleri de rüyalarımıza biçim veren resimleri yaratmak için hayalgücümüzü kullanır. Şu halde hayalgücü bilinçaltının ve rüyalar da bunun dilini öğrenmenin en iyi yoludur.” (Holbeche 1994: 20-21).

“The Power of Your Dreams/ Rüyaların Gücü” yazarı Holbeche'nin “Rüyalar neleri açıklar?” sorusuna cevap arar. Verdiği cevap şöyledir: “Rüyalar tedavi eder, öğretir, yön verir, kehanette bulunur, soruları yanıtlar, bizleri geçmişe, günümüze ve geleceğe bağlar, bize eğlence ve zevk sağlar, yaratıcılığı ve cinselliği teşvik eder, sorunları çözer, bizi bilinmeyene hazırlar ve kendimizin yaşanmamış bölümlerimizi yaşamamıza imkân verir.” (Holbeche 1994: 26).

Erich Fromm'a göre rüyalar, unutulmuş bir dildir. Ruhun sırlarını açığa çıkaran rüyalar, bunu çeşitli simgelerle dile getirir. Bu dili oluşturan simgeleri “evrensel”, “geleneksel” ve “rastlantısal” olarak üçe ayırmak mümkündür. “Evrensel” simgeler her yerde benzer/ ortak anlamlar taşıırken, “geleneksel” simgeler tek anlamlıdır. “Rastlantısal” simgeler ise ferdî çağrışımla anlam kazanır (Holbeche 1994: 91).

Holbeche'ye göre, “(R)uh ile kişilik arasında gizli bir konuşma” olarak görülen rüya, “sadece rüya görene yöneltilen şifreli bir mesajdır.” (Holbeche 1994: 207). Ancak bütün rüyalarda gizem aranmaz. Çünkü anlamlı rüyalar olduğu gibi anlamsız rüyalar da vardır³. Rüyalar genel olarak dörde ayrılır: 1. Tabii Rüyalar, 2. Gelecekte Haber Veren Rüyalar, 3. İlahî Rüyalar, 4. Şeytanî Rüyalar. Bu rüyaların ilki basit yapılıdır. İkincisi allegorik ya da metaforik özellikler taşır. Üçüncüsü daha çok din büyükleri tarafından görülür. Dördüncüsü gerçekleşmeyen, nefsanî rüyalar (Sevim 2000: 47-48). Holbeche'ye göre “Geçmiş Yaşamlar”, “Büyük ve Küçük Rüyalar”, “Kehanet Rüyaları”, “Hatırlatıcı Rüyalar”, “Tedavi Edici Rüyalar”, “Telepatik Rüyalar”, “Telafi Rüyaları”, “Karabasanlar”, “Tekrarlayan Rüyalar”, “Cinsel Rüyalar” olmak üzere farklı rüya türleri vardır (1994: 139- 156).

3 Jung ise her rüyanın içeriğinin daima çok anlamlı ve rüya gören kişinin durumuna bağlı olduğunu düşünür. “Bir rüyayı doğru olarak yorumlayabilmek için rüyayı gören kişinin özel hayatını ve görünürdeki bilinç psikolojisini çok iyi (eksiksiz) bilmek, rüya bağlamını da olduğu gibi (eksiksiz) incelemek gerekir. Bu da çağrışımların değerlendirilmesi yoluyla olur” (Sevim 2000: 58). Bu düşünceyi sözlü kültür ürünlerinde yer alan rüyalara da uyarlamak mümkündür. Ortak kültür ürünlerinde rüyalar da rüya ve toplum ilişkisi belirgindir. Bu rüyalarda toplum hayatı ve toplum psikolojisi belirleyicidir.

Uykusu sırasında fizik ötesi âlemden alınan bilgiler rüyalarda simgelerle ifade edilir. Gazali, bu bilgilerin kaynağının levh-i mahvuz olduğunu söyler (Çelepi 2017: 9). Rüyalarda görülen her şeyin simgeli anlamlarını bilen rüya yorumcuları, bu simgelerden yararlanarak güyalardaki gizemi çözer⁴. Tekrarlanan rüyalar ve simgeler önemlidir. Tekrarlanan rüyaların temaları, simgeleri (renkler, sayılar, vd.) ve kişileri/ varlıkları rüya yorumunda yol göstericidir. Rüyada duygular simgelere gizlenerek verilir. Rüya yorumları ise simgelere gizlenen duyguların ortaya çıkarılmasıdır. Şiirlerdeki simgelerin birden çok anlamı olması gibi, rüyalardaki simgelerin de birden çok anlamı bulunabilir. Bu sebeple rüya simgelerinin fizikî, zihni, duygusal ve ruhsal yönlerden yorumlanması gerekir. Başka bir deyişle, rüya simgelerinin “kesin ve değişmez anlamları” bulunduğu düşünülmemelidir. Söz gelimi “ateş” simgesinin sıcaklık, aile, sevgi/ aşk, temizleme/ arındırma, acı/ ıstırap, ölüm... gibi anlamları vardır. O hâlde “*Bir ateş biri için sıcaklık, aile ve bir insana duyulan sevgi, bir başkasına ıstırap, ölüm ve yıkım, yine bir diğeri için bir değişim ve arındırma demek olabilir.*” (Holbeche 1994: 199- 207).

Rüyalar bilinenleri değil, bilinmeyenleri gösterir (Holbeche 1994: 206). Yön verici, esinlendirici rüyalar bir bilgi kaynağı olarak görülür. Bu rüyalar iç benliğin dış benliğe armağanları olarak da adlandırılır (Holbeche 1994: 139).

Rüyalar, sanat adamları için illham kaynağı olabilmektedir (Sevim 2000: 29). Söz gelimi “Sürrealizm” adı verilen gerçeküstüçülük akımına mensup sanat adamları düşünce ve çağırışım üretirken “rüya”lardan da yararlanır. Bu sanat adamları “*rüyada görülenlerin, halusasyonların ve deliliğin ortaya çıkardığı vizyonların günlük gerçekteki algılamalarla aynı realite derecesinde olduklarını, hatta onlardan ayırt edilemeyeceklerini*” de düşünür (Sevim 2000: 30). Rüya motifinin yer aldığı destanları incelerken sürrealist yaklaşımlardan da yararlanmak gerekir. Çünkü bu destanlarda da toplumun bilinçaltı unsurlarına rastlamak mümkündür. Ancak rüyada simgelerle ortaya çıkan bilinçaltı unsurlarında bilinçsizlik değil, “bilinç genişlemesi” ve bilinç derinleşmesi sözkonusudur⁵.

4 “Jung’a göre her rüya yorumu bir hipotezdir, bilinmeyen bir metnin şifresinin çözülmesi niteliğindedir. Bir kez görülmüş bir rüyayı yaklaşık olarak bile doğru yorumlamak mümkün değildir. Arka arkaya görülen rüyalardan oluşan rüya serisinde ise nispeten doğruluk payına ulaşmak sözkonusu olabilir, burada daha sonra görülen rüyalar sayesinde daha öncekilerin yorumunda yapılan hatalar düzeltilebilir.” (Jakobi 1982: 80’den Sevim 2000: 58)

5 Nitekim Acar Sevim tarafından hazırlanan “Rüya ve Vizyon” (2000) adlı eserde “sürrealizm” ve “realizm” kavramlarından hareketle şöyle bir değerlendirme yapılır: “*Bu arada sürrealizm, adı ile de realizmle ilişkilidir. Bu ilişki karşıtlık olarak değil genişletme olarak kabul edilmelidir. Bizim çalışmamızda da rüyayı ve vizyonu bilinç genişlemesi olarak ele alacağız. Kavramın ifade ettiği ‘gerçek üstü’ içinde rüya ve gerçek gibi görünürdeki iki karşıt olay birbiriyle kaynaşır. Burada önemli olan sentez arzusudur. Çıkış noktası ise realistlerin ön plandaki gerçeği olduğu gibi verme çabasından duyulan rahatsızlıktır. Ancak bu, günlük hayatın olaylarının sürrealistler tarafından dikkate alınmadığı anlamına gelmez. Sürrealizm sadece bunları farklı görür, daha doğrusu görünürdeki banaliteyle yetinmez. Buna göre sürrealizm bir tür natüralizmdir, ‘ruhsal realitenin mutlak kudretine’ inanır, ayrıca yeni araçlar kullanarak illüzyonist natüralizmin giremediği sahalara da kapsayan bir gerçek incelemesi yapar. Bu olay gerçeğin aşılması değil, genişletilmesi ve derinleştirilmesi olarak görülmelidir. Sürrealizm bilincin aydınlık ve karanlık kısımları arasında bir sınır çizmek istemez. Gerçekle rüyanın birbiriyle kaynaştığı gibi akılla akıl dışı arasındaki sınır da ortadan kalkmalıdır. Gücü aklıkinden daha derinlere ulaşan bir bilincin yardımıyla sürrealizm düşünceyi akılcılığın kısıtlamasından kurtarmayı, doğrudan ve bütün saflığı ile yansıtmayı hedeflemektedir.*” (Sevim 2000: 38).

Bilincin kontrolü rüya sırasında zayıflar ve bilincin içinde gizlenen bilinçaltı canlanmaya başlar. Bu canlanma sırasında görülen sembeler incelendiğinde ayrı bir sanat dili ortaya çıkar. Bu sanat dilini şekillendiren toplumun ortak kültürüdür. Toplumun geçmişinden aktarılan kültür sembeleri, rüyalar sırasında ortaya çıkarak gelecekle ilgili çeşitli iletiler gönderir. Sembelerde gizlenen anlamlar, ortak kültür birikimiyle şekillenir. Çünkü yeri gelmişken belirtmek gerekirse; rüyalar ortak kültürü, ortak kültür de rüyaları etkiler. Ortak kültürün oluşturduğu hazır semge kalıplarını çözümlenmek/ yorumlamak için ortak kültürün bu sembelere yüklediği anlamları da bilmek gerekir. Sanat adamları bu kalıpları ve anlamları zaman zaman eserlerine yansıtır. Bu sebeple, rüyaların sembelik anlatımlarına sanat eserlerinde de rastlamak mümkündür. Özellikle sözlü edebiyat ürünlerinde bu sembelik anlatımlar ortak kültür unsurları olarak önemli bir yer tutar. Hayalgücü, bilinçdışı, bilinçaltı ve rüyanın sunduklarından sanat eserlerinde yararlanma konusunda Karl Riha tarafından nakledilen P. Waldberg'in şu görüşü, destanlarda geçen rüya motifi araştırmalarına da yol gösterir:

“Eğer ruhumuzun derinlikleri garip güçleri barındırıyorsa, bu güçler yüzeydeki bir takım güçleri arttırmaya ya da bunlarla başarıyla savaşmaya muktedirse, bunları önce toplamamız, daha sonra da gerekirse aklımızın kontrolü altına vermemiz için birçok sebep vardır.” (Sevim 2000: 33).

Şairlik ve müzisyenlikte rüya motifinin etkisi konusunda yabancı yazarların tespitleri incelendiğinde, âşık edebiyatındaki rüya motifi ile benzerlikler olduğu görülür (Holbeche 1994: 171-172).

Rüyalar kültürel sembelerle ilişkilidir. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ortak rüya motifleri sözlü kültür içinde çeşitli işlevler kazanır. Ortak motiflerle şekillenen rüyalar sözlü kültürde yaygınlaştıkça kültürel rüyalar oluşmaya başlar. Böylelikle ferdi rüyalar kültürel rüyaları da etkiler. Sanatçının ruh hâliyle edebî ürünleri arasında bir ilişkiden söz edildiğine göre, ortak kültür ürünleri ile o kültür ürünlerini oluşturan toplumun ortak ruh hâli arasında da bir ilişkiden söz etmek mümkündür.

“Anonim” adı verilen ortak edebiyat ürünlerinde toplumun ortak hayal gücü, ortak bilinçaltı ve ortak rüyalarının yansımalarını görmek mümkündür. Bu ortak ürünler, toplumun ortak kültür mirası olarak yüzyıllar boyunca çeşitlenerek yayılır ve günümüze ulaşır. Gelenekli Türk anlatılarında rüyalar, rüya yorumlarıyla birlikte bir ortak kültür unsuru olarak yer alır. Rüyalar, günlük hayatın bir parçasını yansıtmak amacıyla değil, sembelik anlatımlar ve yorumlarıyla kültür ve sanatın bir parçası olarak değerlendirilir.

Genelde anlatılar, özelde destanlar söz konusu olduğunda “anlatıcıların gördüğü rüyalar” ve “anlatılarda geçen rüyalar” olmak üzere iki rüya vardır.

1. Destancuların Gördükleri Rüyalar ve Bu Rüyaların Destanlarla İlişkisi

Kırgızistan'da destan karşılığında "comok", "dastan" (çoñ dastan), "epos" (köönö epos, çoñ epos, kence epos); destancı karşılığında "comokçu" (çala comokçu, öyrönçök comokçu, çınığı comokçu, çoñ comokçu; camakçı-comokçu, akın-comokçu), "dastancı", "eposçu", "epik-ırçı", -Manas destanı anlatanlar için- "Manasçı" terimleri kullanılır. "Manas" destanından söz edilirken "epos" veya "dastan" terimleri, "Manas" dışındaki destanlar için "comok", "kence epos" veya "dastan" terimleri kullanılır. "Köönö epos" terimi, destanın eski zamanlardan beri anlatıldığını belirtir. Hacim bakımından büyük olan destanlara "çoñ dastan", "çoñ epos", daha küçük destanlara "kence epos" adı verilir (Ata Yıldız 2015: 40-41).

Destancılık geleneğinin en yaygın olduğu ve destancuların çokça yetiştığı Tük dünyası ülkelerinden biri de Kırgızistan'dır. Kırgızistan'da anlatılan destanlardan bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür: *Acıbek Baatır, Ak Bermet, Ak Maktım/ Maktım/ Maktum Suluu, Ak Möör, Ak-Koyon, Akbarak menen Güldakan, Akılduu Kız menen Zulumkan, Aksatkın menen Kulmırza, Akşirin ile Aşım, Alpamiş, Alptobok, Altın Kökül- Ker Kökül, Armanduu Kızdar, Askazan Baatır, Bağış, Balbay, Barçın, Barsıza Şayık, Batır Bek, Boston, Bozciğit, Buudayık, Calayır Calgız/ Canalı Calgız/ Canayıl Calgız/ Gülsana/ Caydın uulu Canayıl, Canek Batır, Cañıl Mırza, Canış- Bayış, Ceti Kagan, Coloy Kan, Coodarbeşim, Cöö Mergen, Cum- Cuma, Cusup menen Zulayka, Cügörü, Çoro/ Narik/ Narikbay, Er Bolot, Er Botom, Er Colon, Er Çeğiş, Er Edil, Er Eşim, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Targın, Er Töştük, Eşimkul menen Zuura, Farhad-Şirin, Güldana, Gülgaaki/ Şameşreb Dubana Külkaaki Kızdı Alganı/ Dubana Meşreb/ Şameşreb- Gülgaaki, Jurda, Kaçkan Kız, Kalde Bek, Kan Tuluy, Karaç Döö, Karaç Kökül, Karagul Botom, Kedeykan, Kız Cibek, Kız Dariyka, Kız Saykal, Kocacaş, Koşoy Kan/ Kan Koşoy, Koyun Alıp, Kozuke- Bayan / Kozu Körpeş- Bayan Suluu, Köböök Baatır, Köböön, Kökül/ Muñduubay/ Köçpösbay/ Karaç- Kökül, Kör uulu, Kubatın uulu menen Aksatkın, Kulan Mergen, Kurmanbek, Kuyalı, Külbaaram ile Asan/ Külbara menen Asan, Künötay, Layli-Mecnun, Mamake Şopok, Manas, Mendirman, Muñduk- Zarlık, Muzburçak, Narikbay, Olcobay menen Kişimcan, Sal-sal, Sarıncı-Bököy, Seyfulmalik, Semetey, Seyitbek, Seytek, Siyadat ile Nurila, Sobolon- Surtaş, Şahname, Şakıl Oosaer, Şırdakbek / Han Şırdaktın Boz Corgosu, Tahir- Zuhra, Tarlan Batır, Taylak Batır, Tilekmattın Bayanı, Toltoy, Totuname, Tutan, Tögülbay, Zordukka Ketken Kızdın Armanı* (Ata Yıldız 2015: 186- 198).

Sıralanan destanların metinleri incelendiğinde, Türkiye'de "halk hikâyesi" ve "masal" adı verilen anlatı türlerine benzer özellikler taşıyan anlatıların da Kırgızistan'da genellikle "destan" terimi altında toplandığı anlaşılmaktadır.

Rüyaların önemli bir kısmı mitolojik kökenli unsurlar taşır. Bilindiği gibi, Kam/ Şaman adayı ölmüş bir kamın ruhunu görür ve gördüğü ruh kendisine kam olması konusunda bazı telkinlerde bulunur. Bu sırada aday kam/ şamanların ruhlarının kutsal ruhların bulunduğu yere götürüldüğüne ve zorlu bir eğitimden geçirildiğine inanılır (Günay 1992: 12). Kamlık/ Şamanlığa geçişteki rüya, seçilmişliği ve sırda ermişliği gösterir (Eliade 1999: 55).

Benzer bir durum Kırgız destancılarında da görülür. Manasçının rüya görmesi de tıpkı kamınki gibi çoğunlukla bir hastalık ya da psikolojik bunalım sonunda ortaya çıkar. Depresyon, başağrısı, mide bulantısı, kusma ve terleme ile belirtiler gösteren bu hastalık esnasında adayda

ıştatsızlık, ateş, korku hali görülmektedir. Bu hastalığa Kırgız Türkçesinde “arbak daruu (ruhların teması, çarpması)” veya “cin daruu (cin çarpması)” denilmektedir. Bu hastalık; Manasçılık, şamanlık, baksılık, akınlık gibi manevi mistik yönü olan mesleklerde sık sık karşımıza çıkmaktadır (Çeribaş 2012: 79, Gezer 2017: 74).

Şule Gezer'in alan araştırmasında⁶ tespit edildiğine göre, Manasçı Azizbiy Mırzauulu, Manas'ı anlatmaya heveslenerek yedi yaşında başlar ancak on dört yaşına geldiğinde rüya görerek psikolojik bir rahatsızlık geçirir. Hastalıktan sonra Mukaş Mambetov adlı destancıyı rüyasında görür. Bu destancının yönlendirmesiyle Manas'ın dünyasına girer. Manas'ın türbesini ziyaret ederek iyileşir ve bu ziyaretten sonra anlatacağı destan parçaları gözünde canlanmaya başlar.

Kamlara özgü bazı uygulamaların destancılarda da bulunması, destancıların atalarının / ustalarının kamlar olduğu kabulünü destekler. Sade kişilikten kamlığa/ şamanlığa geçişte belirleyici olan rüya motifine Kırgız destancılarında da rastlanır. Kimi destancıların destan kahramanlarını, ulu destancıları rüyasında görerek onlardan ilham aldıkları söylenir. Özellikle Manasçı adı verilen destancıların usta Manasçı olmalarında rüya motifinin etkisi belirgindir. Yaygın kabule göre, Manas destanının bazı parçalarını anlatarak destan anlatmaya başlayan hevesli sanatçılar, rüya gördükten sonra usta bir Manasçı olmakta ve destanının tamamını anlatabilmektedir. Destan tasnif etmeye/ anlatmaya yönelme aşamalarından ilki olan heveslenme dönemine “köñül buru” (gönül verme) adı verilir (Gezer 2017: 72). Rüya öncesi hazırlık dönemi olan bu aşama Manasçı adayının uygulamalı eğitim sürecidir. Hevesli Manasçı destan anlatma ortamlarında, usta destancıları gözlemleyerek yetişmeye başlar. Bu aşamada “içinden gelen etki kabil aluu (kabul etme), sezme, anlama, öğrenme, akılda tutma, seçme, hatırlama, unutma, tekrar yaratma, çoğaltma, toplama, başlama, bitirme, tasvir etme, bedîi hale getirme, müşahede etme gibi psikolojik süreçleri ve zihinsel etapları” tamamlar (Aalibek 2003: 77, Gezer 2017: 72).

Yaygın kabule göre, Kırgızistan'da aday destancılar anlatacağı destanların kahramanlarını rüyada görür. Söz gelimi Canıbay Kocekov'ın gördüğü rüya sonrası Manas anlatmaya başlayışı şöyledir:

Koçkor'a giderken yolda uyuyakalır. Rüyasına karşısında aniden üç atlı çıkar. Atlıların elindeki mızrakların ucundan ateş çıkmaktadır. Atlılardan biri Canıbay'ı mızrağıyla vurur ve onu bir süre mızrağının ucunda taşır. Vücudunun bir tarafından girip öbür tarafından çıkan mızrağın ucunda ateş yanmaya devam eder. Bu atlı, atalarının işlerini devam ettirmediği için bu cezanın uygun görüldüğünü söyler. Aynı atlı yemek hazırlamaya başlar. Canıbay, atlılara olağanüstü özellikler taşıdıklarını söyleyerek gerçek canlı olup olmadıklarını sorar. Atlılardan biri kendisinin Semetey, diğer ikisinin de Külçoro ve Kañçoro olduklarını söyler. Canıbay hazırlanan yemekten yemek ister fakat Kañçoro yemeği tek başına yer ve bu yüzden Kañçoro ile Semetey kavga eder. Sonunda Kañçoro yeniden yemek pişirir ve Canıbay'a getirir. Bu yemek piring pilavıdır. Semetey piring tanelerini Canıbay'ın ağzına doldurur ve Canıbay da bütün taneleri yutar. Canıbay'ın anlattığına göre bu piring taneleri, kahramanlık destanları olan comoklardır. Rüyasında gördüğü Semetey tarafından ağzına çok sayıda piring tanesi doldurulan Canıbay hastalanır ve o hâlde

6 Bu çalışmanın ilham kaynağı doktora öğrencim Şule Gezer'in Kırgız Destanlarında Mitolojik Unsurlar adlı doktora tezidir. Çalışmada verilen örneklerin çoğu da adı geçen doktora tezine dayanmaktadır. Bkz. Gezer 2017.

evine döner. Uzun süre hasta yatar. İyileştikten sonra dağlara giderek kendi kendine Manas'tan parçalar anlatmaya başlar. Bir süre sonra halkın huzurunda da Manas destanını anlatır (Reichl 2002: 59, Çelepi 2017: 80-81).

Kırgız destancı Çoyuke, destan kahramanlarını ve kırklardan birini rüyada görür. Rüyaya göre, Kızılkıy Geçidi'nde ata binerken yaşlı bir adam gelerek Çoyuke'yi yanında götürür. Vardıkları yurttaki Çoyuke'ye yaşlı adam kımız verir. Yerde yatan kişinin Manas olduğunu söyler. Sert bakışlı kişinin Almambet olduğunu bildirir. Bu şekilde kırk yurda götürür ve her yurttaki bir kâse kımız içerir. Rüyayı gördüğü o günden sonra Çoyuke Manas'ı çalıp söyler (Reichl 2002: 60, Çelepi 2017: 81)

“Manas anlatıcılarının rüyadan sonra anlatıma başlamaları, destanı rüyanın kerametiyle öğrendiklerini/ ezberlediklerini söylemeleri bir yandan destanın kutsallığını belirlerken bir yandan da anlatıcının diğer anlatıcılardan farklı ve üstün olduğunu ifade eder. Anlatıcı olağanüstü düş gördüğünü Kuday ve arbakların kendisini bu iş için görevlendirdiklerini söyleyerek bu ruhsal üstünlüğü halka duyurur. Üstelik bu görevi gerçekleştirmenin bir zorunluluk olduğu anlayışı da rüyaya bağlanır. Destanı anlatma konusunda ruhlardan emir alan kişi anlatımı gerçekleştirmezse ruhların lanetine uğrayacağına, cezalandırılacağına inanmaktadır. Bu hususta çeşitli rivayetler anlatılmaktadır. Söz gelimi destancı Keldibek ile ilgili rivayet bunlardan birisidir. Keldibek, ruhların çağrısına uymadığı için erkek çocuk sahibi olamaz”⁷ (Ergun 1995: 604'den Gezer 2017: 74).

Manasçılar genellikle rüyalarında Manası veya kırk yiğidinden birini görürler. Bir Manasçı birden fazla rüya görebildiği gibi hiç rüya görmeyen Manasçılara az da olsa rastlanır. Manasçıların gördüğü rüyaların sayısı kaç olursa olsun, rüyaların temelde birbirine çok benzediği hatta bazılarının aynı olduğu görülür. Manasçı Döölötbek Sıdıkov, rüyasında Sayakbay Karalayev'i görür. Onun yardımıyla Manas ve kırk çoro ile tanışır. Üç buçuk yaşında Manas anlatmaya başlayan ve şimdi on yaşında olan Ümöt Döölötbekov da Manas anlatmaya rüya sonucu başlar. Üç buçuk yaşındaki bir kişinin Manas gibi hacimli bir destanı ezberleyemeyeceğini belirten Döölötbekov, destanın kendisine rüyada öğretildiğini söyler. Gördüğü rüyayı ancak büyüdüğünde, izin verilince anlatacağını belirtir.

Rüya görme aşamasını geçiren Manasçı, Manasçılık eğitimine başlamaktadır. Bu eğitim geleneğin kuralları içerisinde daha çok bir ustanın eşliğinde gerçekleşir. Aslında rüya Manasçı için ilk eğitimidir. Rüyada Manas'ı ve yiğitlerini görüp onların özelliklerini tanır.

Rüyasında Manas'ı gören Manasçılara Manas anlatma izninin Manas tarafından verildiği, anlatma izni alan Manasçıların destanı anlatırken olayları hayal olarak gördükleri ve gözlerini yumduklarında gözlerinin önünde canlandıkları ifade edilmektedir (Gezer 2017: 78). Söz gelimi Manasçı Döölötbek Sıdıkov, Manas anlatırken kendisini destan kahramanlarından biri gibi hissettiğini ve gözünü yumduğunda gördüklerini aynen anlattığını belirtir.

Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği temsilcilerinde ve

7 “Kayçı” olarak adlandırılan Altay destancılarının, anlatacakları destanları rüyalarında öğrendiklerine ve öğretildiği gibi anlatmazlarsa destan kahramanlarının bu anlatıcıların rüyalarına girerek onları cezalandıracaklarına inanılır. Söz gelimi Kayçı Anike'nin Buuçay Destanı'nı eksik anlattığı ve bunun üzerine Altay-Buuçay tarafından rüyasında kamçılındığı anlatılmaktadır.

Türk halk hikâyelerinde rastlanan rüya motifi ile Kırgız destancılık geleneği temsilcileri ve destanlarında görülen rüya motiflerinin benzerlikleri, hatta aynılıkları ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi, âşık edebiyatı temsilcilerinin âşıklığa yönelmelerinde veya usta âşıklığa yükselmelerinde rüya motifinin yüklendiği işlev, Kırgızistan'da destancı adaylarının destan anlatmaya yönelmeleri veya usta destancılığa yükselmelerinde yüklendiği işlevle aynıdır. Türkiye'de rüya sonucu âşıklığa yönelen veya usta âşıklığa yükselen ve "badeli âşık" olarak adlandırılan âşıkların toplumda saygın bir yer edinmeleri gibi, Kırgızistan'da da rüya sonrası destancılığa yönelen veya usta destancılığa yükselen destancılar da büyük saygı görürler. Gezer'in tespitlerine göre, Kırgızistan'da, "Destan anlatıcıları tarafından görülen rüyaların gerçek olduğuna ve onları kerametli kişiler haline getirdiğine inanılır. Destan anlatıcıları anlatımdaki becerileri doğrultusunda saygı görmekte ve yüceltilmektedir. Çoğu zaman anlatı esnasında tıpkı ruhların kamlara ayini fısıldadığı gibi, destan kahramanlarının ruhlarının da anlatıcıya yol gösterdiğine inanılır." (2017: 91)

"Kırgız Destanlarında Mitolojik Unsurlar" konulu bir doktora tezi hazırlayan Şule Gezer'e göre, Kırgız Türkleri arasında Manasçıların büyük çoğunluğunun rüyadan sonra mesleğe başladığı görülür. Gezer'in bu konudaki tespit ve değerlendirmeleri şöyledir: "Manasçı soyundan gelmiş olmanın verdiği içgüdüsel itki, birtakım sıkıntılara maruz kalma bu rüyanın arka planını oluşturur. Manas anlatılarında dinleyici olarak bulunan ve Manas ile yiğitlerinin maceralarını geleneğin süzgecinden geçmiş haliyle dinleyen Manasçı adayının bilinçaltı bu mistik rüyaya hazırlanır ve yoğunlaşma sağlandığında rüya görerek arbakların (ruhların) dünyasıyla tanışır. Manasçılar, rüyayı genellikle hastalık, yorgunluk veya korku anında görür. Çoğunlukla güneş batmak üzereyken, hava karardığında rüyayı görürler. Rüyada pir, aksakal veya Manas ile kırk yiğidini görmekteyken, Bunlardan herhangi birini gören anlatıcı onların elinden su, kıymız, şerbet tarzı içecek veya darı, et, buğday gibi bereketi temsil eden yiyecek almaktadır. Bunun yanı sıra pir veya aksakalın Manasçı adayının ağızına tükürmesi de görülmektedir. Bundan sonra pir, aksakal veya destan kahramanlarının ruhu Manasçı adayına destanı öğretmektedirler. Destanı öğrettikten sonra anlatıcının anlatıya sadık kalması yoksa ruhlar tarafından ceza göreceği hususunda uyarıda bulunup tehdit etmektedirler. Arkasından iyi bir Manasçı olması için dua vererek esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmaktadırlar. Manas, hevesli destancıyla bir kez konuşmakta bunun haricinde irtibata geçmemektedir. Bunun nedeni hanlık mevkiinin Türk düşünce yapısındaki öneminin bilinçaltına yansımalarıdır. Rüyada, ruhlar ona anlatıcılık görevini verirler ve kurallara uyarak destanı anlatması gerektiğini yoksa maddî manevî ceza göreceğini bildirirler. Bundan sonra destancı ruhlar söz verip destanı anlatmaya başlar. Rüyayı gören Manasçı adayı uyandığında kurban kesmektedir. Bunu hem gördüğü özel rüyaya şükür için yapmaktadır hem de rüyada gördüğü arbakların (ata ruhlarının) hoşnutluğunu sağlamayı amaçlamaktadır. Atalar kültü inancını taşıyan bu uygulama Anadolu'da da rüyada ölmüş yakınları görünce hayır dağıtmak şeklinde devam etmektedir" (Gezer 2017: 75-76).

Bilindiği gibi, Türkiye'de âşık edebiyatı temsilcilerinin âşık tarzı şiirler söyleme ve âşık tarzı hikâye anlatmada ustalaşmaları usta-çırak ilişkisi ve rüya motifiyle bağlantılı olarak ele alınır. Bazı âşıklar her iki alanda da ustalaşırken bazı âşıklar yalnızca şiir söylemede, bazıları da yalnızca hikâye anlatmada ustalaşabilmektedir. Kırgızistan'da da rüya motifi yalnızca destancılarla sınırlı değildir. Söz gelimi akınlar ve ırçılar arasında da rüya motifiyle ilişkilendirilenler bulunmaktadır. Kırgız Türklerinde akınlar beşe ayrılır: efsanevî akınlar, yazar akınlar, comokçular, tökmö

akınlar, Manasçılar. Bunlardan “Tökmö akınlar”, rüya motifiyle akın olur. Anadolu’da “badeli âşık” olarak bilinen âşıklara benzeyen “tökmö akın”ların doğmaca söyleme yetenekleri gördükleri rüya ya bağlanır. Rüyasında destan kahramanlarını veya eski usta anlatıcıları gördükleri, söz söyleme yeteneğini onların yardımıyla elde ettikleri düşünülmektedir. “*Tökmö akınlar 'köñül buru (elestü kıyaldanu)', 'tüş körü (rüya görme), 'üyrönü (camakçılık), 'sınav ve çeberçilikti özdöştürüü (mesleği ya da sanatı icra etme)' gibi dönemleri yaşadıkdan sonra gerçek akın olarak kabul edilirler.*” (Çeribaş 2012: 29⁸).

Manasçılar rüyasında sadece Manas veya Manas destanında geçen kahramanlardan birini ya da birkaçını görürken akın ırçıların rüyaları değişikdir⁹.

2. Destan Metinlerinde Yer Alan Rüya ve İşlevleri

Rüyaların insan hayatında, toplumda; kültür, sanat ve edebiyatta türlü işlevleri vardır. Sözlü kültür içinde şekillenen Türk anlatı geleneğinde rüyaların önemli işlevleri vardır. İşlevli rüyaların allegorik ya da metaforik özellikleri bulunur. Özellikle destanlarda ve halk hikâyelerinde görülen allegorik ve metaforik özellikli rüyalar oldukça önemlidir. Gelecekte haber verme, olumsuzluklar karşısında kahramanı uyarma, yeni yurtlar kazanacağını / zafer kazanacağını bildirerek kahramanı cesaretlendirme, kahramana yol gösterme, sağaltıcılık, âşık olunacak/ evlenilecek kişiyi bildirme gibi çeşitli işlevleri bulunan rüyalar, anlatının oluşmasında ve gelişmesinde önemli görevler yüklenir. Söz gelimi kahramanın düşmana galip gelmesinde, tılsımlı olayları çözmesinde ve çeşitli olağanüstü işler yapmasında rüyaların etkili olduğu görülür. Bu sebeple, destan / hikâye vakalarının ortaya çıkışında ve bu vakaların birbiriyle bağlanmasında belirleyici bir yere sahip olan rüyalar, anlatının olay örgüsünü ve muhtevasını da büyük ölçüde şekillendiren unsurlardan biridir.

Mitolojik unsurlara dayalı rüyaların işlevleri şöyle sıralanmaktadır: 1. Topraklarını genişletme ülküsünü taşıyan rüyalar, 2. Hükümdarın doğumunu ve kutsallığını bildiren rüyalar, 3. Sırra erdirici rüyalar (Çelepi 2017: 46- 72). Bu işlevlerden ilki göğe ait unsurlardan gök ruhu, güneş-ay-yıldız ve ya da taşı ile yeryüzüne ait unsurlardan ağaç ve ateş unsurlarıyla simgeleşmiştir (Çelepi 2017: 48- 60). İkinci sırada yer alan işlevler bitkilerle (ağaç), hayvanlarla (kuş, tavşan, koç, inek, balık) ve nesnelere (merdiven, davul) simgeleşmiştir (Çelepi 2017: 61- 70).

8 Tökmö akın olmaya aday olan kişi heveslenme aşamasından sonra bir ustanın eğitim almaktadır. Uzun süre ustasından bu sanatın hünerlerini ve gerekliliklerini öğrenen camakçı akın çıraklık dönemini tamamlar. Bu durumda ustası ona halk önünde anlatma konusunda yetki verip onun eğitimini sonlandırabilmekte, ustalık derecesini anlamak için bir başka akınla atışma yapmasını isteyebilmekte veya topluluk önünde icrasını gerçekleştirmesini söyleyebilmektedir. Gerçek bir akın olmanın yolu bir ustanın eğitiminden geçerek geleneğin kurallarını öğrenmektir (Gezer 2017: 84). “*Usta-çırak ilişkisinde yetişmeyen bir akının sanatını icra etmesi Kırgız edebî geleneğinde mümkün değildir. Kırgız halk edebiyatında büyük şairlerden sayılan Kalık Akiyev, Barıp Alıkulov, Alımkul, Korgol yine büyük usta sayılan Toktogul'dan ders alarak ve onun mektebinde yetişerek icraya başlamışlardır.*” (Çeribaş 2012: 29).

9 Manasçıların, çoñ, çıñığı, çala ve üyrönçük gibi çeşitleri varken akın ırçıların ise çala, tökmö, nuskoocu akın gibi çeşitleri vardır. Manasçılar daha önce ırçılık yapmış olabilirler fakat Manas destanını söylemeye başlayan bir ırçı artık lirik tarzda şiir söylemez. Manasçılar meslekte tam olgunluğa erdiklerinde çoñ comokçu olarak adlandırılırken, lirik tarzda şiir söyleyen akın ırçıların usta olanlarına “tökmö” adı verilir (Çeribaş 2012: 39, Gerzer 2017: 91).

Mitolojik anlatılarda ve İslâmiyet öncesi destan parçalarında yaygın olarak görülen ve kutlu sayılan çeşitli unsurlar ve simgeler genellikle mitolojik kökenlidir. İslâmlık döneminde oluşan destanlarda, özellikle de din konulu olanlardaki rüyalarda bu unsurlar ve simgeler kısmen bulunmakla birlikte, daha çok din büyükleri ve onların verdiği mesajlar yer alır.

Genelde Türk destanlarında, özelde Kırgız destanlarında rüya motifi, destanın konusunu, olay örgüsünü ve sonucunu etkileyebilecek kadar önemlidir. Olayların başlangıcı, gelişimi ve sonuçlanışı rüyalarla ilgili olabilmektedir. Hatta destanlardaki rüya motifi çıkarıldığında olay zinciri arasındaki bağlayıcı halkalar da kopmuş olur. Destanın yapısına uygun olan ve simgelik anlamlarla ortaya çıkan rüyalar, bir yandan destanın en önemli halkasını oluştururken diğer yandan da anlatının sanat değerini artırır (İşankul 2006: 369, Çelepi 2017: 79). Rüyaların mahiyetlerine göre görevleri ve işlevleri de değişmektedir. Türk halk edebiyatında rüya motifinin işlevi ve mahiyeti (The Nature and Function of the Dream Motif in Turkish Folk Literature) konulu bir bildiri sunan Feriâl Ghazoul Hopkins'e göre, rüyaları mahiyetlerine göre altı başlık altında toplamak mümkündür:

"1. Kehanet bildiren veya bir teamül koyan kutsal nitelik taşıyan rüyalar", "2. Alegorik mesajlı rüyalar", "3. Kompleks tabiatlı rüyalar", "4. Eğitici ve ders verici rüyalar", "5. Âşık biyografileri etrafında teşekkül eden halk hikâyelerinde daima aynı şekilde ortaya çıkan rüyalar" ve "6. Hayal-rüya karışımı rüyalar" (Günay 1992: 89).

Bunlardan ilkinde "bir nasihat veya emir" verilmektedir. İkincisinde rüya yorumcularının çözümleyebileceği "şifreli bir dil"e, simgelik bir anlatıma başvurulmaktadır. Üçüncüsünde olağanüstü olaylar ve çözüm yolları görülür. Dördüncüsünde eğitici ve ders verici özellikler taşıyan hususlar yer alır. Beşincisinde âşık adayının zihninde yer etmiş bir "ilk örneğin" (arketip) tekrarlanması sözkonusudur. Son sıradaki rüyalarda ise hayal unsurları bulunur (Günay 1992: 89). Bu rüyaların anlatılardaki görevleri ve işlevleri de aynı yazar tarafından yedi başlık altında sıralanır:

"1. Bazı anlatım türlerinde rüya motifi saik durumundadır. Anlatım türünün başında ortaya çıkan rüyanın muhtevası hikâyenin yapısına tesir eder. Hikâye içindeki hareketler doğrudan doğruya rüyadan neşet eder.

2. Âşık biyografileri etrafında teşekkül eden hikâyelerde rüya bu türün tamamında bazen yarısına kadar şekil değiştirme unsuru görevi görür. Rüya motifi sıkıntılı ve yeknesak bir hayatı yaratıcı ve hareketli bir hale dönüştürür. Bu hikâyelerde rüya motifi mihver durumundadır.

3. Rüya, hikâyeyi birbirine bağlamada çapraz ve tekrar edilen (leit motif) bir motif fonksiyonuna sahiptir. Âşık hikâyelerinde âşık adayı rüyasında bir genç kız elinden bade içerken aynı anda genç kız da aynı rüyayı görerek âşık adayının elinden bade içer. Her ikisi de aynı tecrübeleri yaşarlar.

4. Rüya hikâyenin çatısını teşkil eder. Bunun yaygın örnekleri fıkra ve halk teması metinlerinde görülmektedir. Orta oyunlarında muhavere bölümünde anlatılan inanılmaz olaylar sonunda rüya olarak açıklanır (Kavuklu Hamdi).

5. Hikâyenin tertibi doğrudan doğruya rüya motifine bağlıdır. Hayırlı rüya ismini taşıyan

masalda olduğu gibi, masal bir rüya ile başlar. Rüyada gördüklerine bir mana veremez. Rüyasını anne ve babasına anlatmadığı için evinden kovulur. Bir kuyu içine atılır. Kuyudan başka bir ülkeye geçer. Hikâyenin sonunda yaşadığı olaylarla rüyası mana kazanır ve tabir edilmiş olur.

6. *Rüya hikâyenin daha sonraki bölümlerini aynen aksettirir. Bu tür rüyalar, şekil değiştirmeye sebep olmazlar, yalnızca olacakları önceden bildirecek tedbir tavsiye ederler.*

7. *Rüya hikâyenin sonunda ortaya çıkararak, hikâyenin yeniden çözülmesini sağlar.” (Günay 1992: 90).*

Hopkins tarafından belirlenen bu görev ve işlevlere Kırgız destanlarında da rastlamak mümkündür. Nitekim Kırgız destanlarında rüya motifi destanın yapısını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Rüyaların yer aldığı destanlardaki olay zincirini oluşturan temel halka rüya motifidir. Bazı destanlarda ise rüya motifi destandaki ana olayın yönünü değiştirerek destana farklı bir boyut kazandırır. Destandaki olayları birbirine bağlama görevi olan rüya motifleri de vardır. Bu motiflerin yer aldığı destanlarda değişik olaylar rüyalara bağlanarak bir kompozisyon oluşturur. Bazı destanlardaki rüya motifleri de metnin çatısını oluşturur. Bazı destanlardaki olaylar da kahramanlara önceden haber verilir.

Baktı Bolot, Boston, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kör Uulu (Koroğlu) destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Kurmanbek, Kococaş, Munduk ve Zarlık Sarıncı Bököy gibi Kırgız destanlarında kahramanlar çeşitli rüyalar görür. Görülen rüyaların haber verici, uyarıcı, cesaretlendirici ve yol gösterici özellikleri destanların şekillenmesinde etkilidir. Bazı destanlarda birden çok rüya görülebilmektedir. Söz gelimi rüya ve görülen rüyaların yorumları Kococaş'ta destanın ana çatısını oluşturur. Destanda Kococaş, Köle Şabır, Sur Eçki, Zulayka, Kococaş'ın babası Karıpbay ve Moldocaş gibi destan kahramanları rüya görür. Baktı Bolot'ta Bolot, Baktı ve Kaman Dev'in rüyalarına yer verilir. Coodarbeşim'de Coodar'ın annesi Kenceke ile ilk eşi Aksamay rüya görür. Kococaş on yaşında iken av ruhu Kayberen'i, evlendikten sonra ise Kayberen ile birlikte keçi ve yavrularını (üç kez) görür. Hanımı Zulayka ile avcı Kococaş'ın evlenecekleri ise Zulayka'nın hizmetçisi olan Şabır'a gösterilir. Baktı Bolot'ta ise Baktı, Bolot ve Kaman Dev'in rüyalarına yer verilir.

Gelecekte haber veren rüyalar genellikle anneler veya eşler tarafından görülür. Rüya kadın görürse görülen gerçek çıkar. Rüya gören kadınlar rüyaları genellikle kendileri yorumlar. Manas'ın karısı Kanıkey de gelecekte haber veren rüyalar görür ve gördüğü rüyaları kendisi yorar (Çelepi 2017: 86). Cakıp Han ve ikinci karısı Bakdevlet rüya görür. Cakıp Han rüyasını Çıyırdı'ya anlatır. Bayyegit'in yorumuna göre Çıyırdı'nın bir oğlu biri kızı, Bakdevlet'in ikiz oğlu olacaktır (İnan 1992: 6). Bu yorumun ardından Manas doğar. Manas'ın doğumu gibi Manas'ın oğlu Semetey'in doğumu da rüyada bildirilir. Manas'ın karısı Kanıkey, Semetey'in doğacağını rüyasında görür. Rüyasını Altınay'a anlatan Kanıkey, bir erkek çocuğu olacağını öğrenir (Radloff 1995: 200- 201). “Manas'ın doğumu, çelik gagalı, hançer ayaklı Anka kuşu ile simgeleştirilerek müjdelenirken Semetey'in doğumu rüyada görülen çelik eğe ile simgeleştirilir (Çelepi 2017: 89).

Boston'da Cezbilek, Canış Bayış'ta Bayış, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han'ın kızı Cıldızay, Kurmanbek'te Kurmanbek, Munduk ve Zarlık'ta Kaңçayım, Seyitbek'te

Kurmanbek'in oğlu Seyitbek rüya görür. Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han'ın kızı Cıldızay gördüğü düşünür babasına anlatır ve babası bu rüyayı kızının evleneceği yiğidin belirlenmesine yorarak kızına eş seçmek için at yarışı düzenler.

Er Koşoy'da Er Koşoy'un, Munduk ve Zarlık'ta ise Çançarkan'ın rüyasında Kıdır; Kococaş'ta Moldocaş'ın, Şırdakbek'te Şırdak'ın rüyasında aksakallı bir ihtiyar görülür. Cıldızay, at yarışına derviş kılığında giren Gaoz'un kendisiyle evlenecek kişi olduğunu rüyasında öğrenir.

Görülen rüyanın anlatılması ve yorumlanması için destan kahramanları "Ulu Toy"lar verir. Müjdeli haber veren rüyalardan sonra verilen bu toya katılan halka müjdeli haber söylenir. Manas'ın doğumunu rüyasında gören babası Cakıp Han da bir toy verir ve Bayyegit adlı rüya yorumcusuna rüyayı yordurur (İnan 1992: 6, Çelepi 2017: 81). Rümayı hayra yoranlara ödül, kötüye yoranlara ise ceza verilir.

Bolot'un rüyası Baktı, Baktı'nın Bolot, Kaman Devinki annesi Cediger, Cezbilek'inki babası Kadamış Han, Cıldızay'ın babası Köki Han, Bayış'ın ağabeyi Canış, Kococaş'ın eşi Zulayka, Kurmanbek'inki eşi Kanışay, Sur Eçki'ninki ise tekesi tarafından yorular. Canış Bayış'ın çeşitlenmelerinde ise Bayış'ın rüyasını yoranlar Celkayıp ve Ay Çolpan'dır.

Er Töştük, Er Koşoy, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Seyitbek, Şırdakbek, Munduk ve Zarlık gibi Kırgız destanlarında görülen rüyalar destan kahramanını uyarıcı ve kahramanlara yol gösterici işlevler taşır. Kahramanın doğumunu müjdeleyen rüyalar yanında öldü sanılan kahramanın yaşadığını, kahramana yeni dostların katılacağını, yarım kalan işlerin kahraman tarafından tamamlanacağını, kahramanın milleti esareten kurtaracağını, yeni fetihler kazanacak bir kahramanın doğacağını bildiren rüyalar da vardır (Çelepi 2017: 97). Söz gelimi bir arkadaşa ihtiyaç duyan Manas rüyasında Akkula'ya biner. Elinde Akşumkar adlı kuşuyla sefere çıkar. Akşumkar'ı uçurunca birçok kanatlı hayvan ayağına kapanarak ölür. Aktaygan'ı salınca da dört ayaklı canavarlar ayağına kapanarak ölür. Acıbay Cigit rüyayı yorumlar. Bir kahramanın kendisine katılacağını bildirir. Kısa bir süre sonra Almambet Manas'a katılır (Radloff 1995: 46). Destanın bir çeşitlenmesinde Manas rüyasında keskin bir kılıç bulur ve kılıçla taşı parçalar. Kılıcı beline bağlarken onun bir aslan olduğunu ve parsların ona boyun eğip hizmet ettiklerini, aslanın birden ejdere dönüştüğünü sonra da kuş olup eline konduğunu görür. Acıbay Cigit bu rüyayı yorumlayarak Almambet'in Manas'a yardım edeceğini bildirir (İnan 1992: 33). Destanın başka bir çeşitlenmesinde rüyayı Oyrat Han yorumlar ve Almambet'in Manas'a katılacağını önceden haber verir (Çelepi 2017: 98).

Kırgız destanlarında atın ve keçinin rüya görmeleri motifine de rastlanır. Söz gelimi Er Töştik'te Er Töştük'ün atı Çalkuyruk, Kococaş'ta ise Sur Eçki adlı keçi rüya görür.

Sonuç

Kırgız destanlarında ve destancılarında rüya motifi önemli bir yer tutar. Kırgızistan'da "sade kişilik"ten destancılığa yönelmede ve "hevesli destancılık"tan usta destancılığa yükselmeye rüya motifinin etkili olduğuna inanılmaktadır. Destancıların hayatı etrafında anlatılan rüyalar ve destanlarda yer alan rüya motifleri incelendiğinde, bu rüyaların işlevleri ve yapı özellikleri

araştırıldıkça, kültür-rüya ilişkilerinin belirleyiciliği de ortaya çıkarılmış olur. Rüyada görülen kişiler, nesnelere, kişilerin ve nesnelere simgeli anlamları bulunduğu anlaşılmaktadır. Rüyalar ve yorumlarının, görenlerin ve yorumlayanların kültürüyle doğrudan bir bağlantısı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, özellikle kültür örneği rüyalar, ortak kültürün simgeli anlatımlarıyla ilişkili olup, bu ilişki sonucu ortaya çıkan rüya motifleri de ortak kültür unsurları içinde yer alır. Kültürel rüyalarda ortak rüya motifleri belirgindir. Her insan kendi yetiştiği ortamın şekillendirdiği kültür çerçevesinde rüya görür. Başka bir deyişle, bir insan hangi dilde rüya görürse o dili konuşan toplumun kültür değerlerine uygun motiflerle örülü rüyalar görür. Kırgız destancılara bağlı olarak anlatılan rüyalar ile destanlarda geçen rüya motiflerinde de Kırgız Türklerinin ortak kültür değerlerinin yansıtıldığı anlaşılmaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye sahası âşık edebiyatı temsilcilerinin âşıklığa yönelmelerinde ve usta âşıklığa yükselmelerinde de rüya motifinin belirleyici bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Âşık edebiyatında olduğu gibi, Kırgız destancılarında ve destanlarında görülen rüya motifinin kökenleri de eski Türk inanışlarına dayanmaktadır. Eski Türk inanışlarına göre sade kişilikten kamlığa / şamanlığa geçişte önemli bir işlev gören rüya, kam adayının ruhlar âlemiyle bağlantı kurduğu ve ruhlar tarafından çeşitli olağanüstü özellikler yüklendiği manevî bir yol ve yolculuk olarak görülür. Kamlık / Şamanlıkta seçilen kam/ şaman adayı atalarının işini devam ettirebilmek için acı çeker ve hastalanır. Benzer durum Kırgız destancıları için de geçerlidir. Rüya motifi, sanatçı adayının “dolma” ve “olma”, yani “manevî eğitimini tamamlama” ve “olgunlaşma” / ustalaşma sürecidir. Sıradan bir kişiyken olağanüstü özellikler taşıyan usta bir sanatçıya dönüşme sürecinde rüya motifi bir köprü görevi görür. Bu bakımdan rüya motifi adeta manevî yükselişi simgeler (Eliade 1999: 55). Kırgızistan’daki yaygın inanışa göre, destancı olmaya aday bir kimse rüya sırasında destan kahramanlarının ruhlarıyla bağlantı kurar ve anlatacağı destan kendisine rüyada öğretilir. *“Geleneğe göre anlatıcı bir rüya ile anlatıcılık görevini üstlenir. Destan kahramanını rüyada gören anlatıcı, kahramanın destanı anlatması için emretmesinden sonra bu görevi yerine getirir. Bu rüyadan sonra anlatıcı ile destan kahramanı arasında bir bağ kurulur. Bu bağ sayesinde anlatıcı binlerce mısralık destanı kolayca ezberler. Destancılar, kamların ruhlarla insanlar arasında aracılık yapması gibi destan kahramanlarının ruhu ile halk arasında aracılık yapar. Bu sayede anlatıcılar, tıpkı kamlar gibi olağanüstü özelliklere sahip kişiler olarak kabul edilir”* (Gezer 2017: 91).¹⁰

İncelenen Kırgız destanlarında rüya yorumlarına da önemli bir yer verildiği görülür. Ortak rüya özellikleri taşıyan rüya motiflerinin yorumlanması ancak rüyalardaki kültürel simgelerin çözümlenmesiyle gerçekleşebilir. Çünkü rüyaların yorumunda, ortak kültürün oluşturduğu rüyaların gizemli dilinden yararlanılır. Rüyaların gizemi konusunda birikim sahibi olan rüya yorumcuları, içinde yaşadıkları toplumun ortak kültür belleğinden de yararlanır ve rüyalardaki gizemleri çözmeye çalışır. Çünkü kültürel rüyalar, şuurlarında yer edinen ortak motiflerin uyku sırasında canlanması sonucu oluşur. Zihinde şekillenen motifler uykuda ortaya çıkar. Bu rüyaların destanda yüklendiği işlevler de rüyaların anlatı geleneği içindeki önemini gösterir.

10 Keldibek, Sağimbay, Balık gibi ünlü Manasçıların da rüya sonrası destan söylemeye başladıklarına inanılır. Söz gelimi Balık’ın rüyası ile ilgili şu efsane oldukça yaygındır: Yağmur yağarken Manas’ın türbesine sığınan Balık, geceyi türbede geçirir. Manas’ı ve kırk yiğidini rüyasında görür. Manas ve kırk yiğidi tarafından kendisine bir yürük at armağan edilen Balık, bu atı eğer takımıyla birlikte Kabak adlı yerde bulacaktır. Rüyadan sonra bu gerçekleşir ve Kabak’a ulaşan Balık, orada yürük ata binerek Namangan adı verilen yere varır. İlk destanı burada, Kuşbeyi Han’ın huzurunda anlatmaya başlar (Namatov 2001: 9-10).

Rüya motifinin Kırgız destancıları ve destanlarındaki yeri üzerine yapılan bu kısa değerlendirme, kültür kökenleri mitolojik dönemlere kadar uzanan bu motifin Türkiye Türkleriyle Kırgızistan Türklerinde benzer, hatta aynı özellikler taşıdığını göstermektedir. Bu tür çalışmalar, Türk dünyasının ortak kültür değerlerini örneklerle ortaya koyma ve yayılma alanlarını tespit etme çalışmaları açısından da önem taşımaktadır. Bu maksatla, öncelikle Kırgızistan'daki destan varlığında yer alan rüya motifleri ve destan temsilcilerine bağlanan rüyalar belirlenmeli, diğer anlatılarda ve temsilcilerinde görülen rüya motifleriyle birlikte ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Aalibek, Talant, 2003. *Manastaanım-Comokçunun Colu*, Bişkek.
- Ata Yıldız, Naciye, 2015. *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Başgöz, İlhan, 1986. "Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri", *Folklor Yazıları*, Adam Yay.: İstanbul.
- Çelepi, Mehmet Surur, 2017. *Türk Halk Kültüründe Rüya*, Kömen Yay.: Konya.
- Çeribaş, Mehmet, 2011. *Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, TKAE Yay.: Ankara.
- Eliade, Mircea, 1999. *Şamanizm İlkel Esime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi: Ankara.
- Ergun, Metin, 1995. "Manasçılar", *Türk Kültürü*, S. 389, 599-612.
- Gezer, Şule, 2017. *Kırgız Destanlarında Mitolojik Unsurlar*, ERÜ SBE TDE ABD DKT: Kayseri.
- Günay, Umay, 1992. *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Holbeche, Soozı, 1994. *Rüyaların Gücü*, çev. Mehmet Harmancı, Say Yay.: İstanbul.
- İnan, Abdulkadir, 1992. *Manas Destanı*, MEB Yay.: Ankara.
- İşankul, Cabbar, 2006. "Epik Eserlerdeki Rüya Motifinin Yapısal Tahlili", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, GÜ THBMER Yay.: Ankara.
- Jung, Carl Gustav, 2016. *Rüyalar*, çev. Aylin Kayapalı, Pinhan Yayıncılık: İstanbul.
- Namatov, Mirlan, 2001. *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı* (İnceleme ve Transkripsiyon), EÜ SBE DKT: İzmir.
- Radloff, Wilhelm, 1995. *Manas Destanı*, çev. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yay.: Ankara.
- Reichl, Karl, 2002. *Türk Boylarının Destanları*, TDK Yay.: Ankara.
- Sevim, Acar, 2000. *Rüya ve Vizyon*, Birleşik Yayıncılık: İstanbul.